

ŚWIĘTY TOMASZ Z AKWINU

TRAKTAT
O SPRAWIEDLIWOŚCI

Summa teologii II–II, q. 57–80

Przełożył i opracował
WŁODZIMIERZ GALEWICZ

Kęty 2016
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

TYTUŁ ORYGINAŁU

S. Thomae Aquinatis Summa Theologiae, cura et studio sac. Petri Caramello cum
textu ex recensione leonina, Marietti: Taurini 1952, Pars I-II

© 2016 for the Polish translation by Włodzimierz Galewicz

© 2016 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Przełożył i opracował: Włodzimierz Galewicz

Korekta: Teresa Dziemińska

Skład tekstu i projekt okładki: Łukasz Derewiecki

Publikacja naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wzwyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2011–2016”.

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

ISBN 978-83-65031-48-8

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (33) 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

SPIS TREŚCI

WSTĘP TŁUMACZA	9
I. Formy sprawiedliwości w ujęciu Tomasza z Akwinu	9
1. Struktura „Traktatu o sprawiedliwości”	9
2. Sprawiedliwość ogólna	12
3. Sprawiedliwość partykularna	15
4. Sprawiedliwość dystrybucyjna	18
5. Sprawiedliwość w transakcjach wymiany	21
6. Sprawiedliwość karna	30
II. Nota o przekładzie	40

TRAKTAT O SPRAWIEDLIWOŚCI

KWESTIA 57. O PRAWIE OKREŚLANYM JAKO <i>IUS</i>	43
Artykuł 1. Czy prawo jako <i>iūs</i> jest przedmiotem sprawiedliwości?	43
Artykuł 2. Czy jest rzeczą właściwą dzielić prawo na naturalne i stanowione? ...	46
Artykuł 3. Czy prawo wspólne wszystkim narodom jest tym samym co prawo naturalne?	48
Artykuł 4. Czy jako szczególne gatunki prawa należy wyróżniać prawo ojcowskie i prawo pana w stosunku do sługi?	50
KWESTIA 58. O SPRAWIEDLIWOŚCI	53
Artykuł 1. Czy sprawiedliwość jest poprawnie definiowana jako trwała i stała wola oddawania każdemu tego, co się mu prawnie należy?	53
Artykuł 2. Czy sprawiedliwość zawsze odnosi się do kogoś drugiego?	56
Artykuł 3. Czy sprawiedliwość jest cnotą?	58
Artykuł 4. Czy podmiotem, w którym istnieje sprawiedliwość, jest wola?	60
Artykuł 5. Czy sprawiedliwość jest cnotą w ogóle?	62
Artykuł 6. Czy sprawiedliwość jako cnota ogólna jest w swojej istocie tożsama z wszelką cnotą?	64

Artykuł 7. Czy oprócz sprawiedliwości ogólnej istnieje jakaś sprawiedliwość partykularna?	66
Artykuł 8. Czy sprawiedliwość partykularna posiada swoistą materię?	68
Artykuł 9. Czy sprawiedliwość dotyczy uczuć?	70
Artykuł 10. Czy środek, którego trzyma się sprawiedliwość, jest środkiem samej rzeczy?	72
Artykuł 11. Czy działanie sprawiedliwości polega na tym, aby każdemu oddawać, co się mu należy?	74
Artykuł 12. Czy sprawiedliwość jest najważniejszą z wszystkich cnót moralnych?	76
KWESTIA 59. O NIESPRAWIEDLIWOŚCI	78
Artykuł 1. Czy niesprawiedliwość jest wadą szczególnego gatunku?	78
Artykuł 2. Czy kogoś nazywa się niesprawiedliwym ze względu na to, że czyni coś niesprawiedliwego?	80
Artykuł 3. Czy można dobrowolnie doznawać niesprawiedliwości?	82
Artykuł 4. Czy każdy, kto czyni coś niesprawiedliwego, popelnia śmiertelny grzech?	85
KWESTIA 60. O SĄDZIE	87
Artykuł 1. Czy sąd jest aktem sprawiedliwości?	87
Artykuł 2. Czy wolno jest wydawać sądy?	89
Artykuł 3. Czy wolno wydawać sąd oparty na podejrzeniu?	92
Artykuł 4. Czy przypadki wątpliwe należy rozstrzygać na korzyść osoby, którą się osądza?	94
Artykuł 5. Czy sądy należy zawsze wydawać na podstawie praw lub ustaw pisanych?	96
Artykuł 6. Czy sąd staje się nieważny przez to, że jest wydawany bezprawnie? ...	98
KWESTIA 61. O CZĘŚCIACH SPRAWIEDLIWOŚCI	101
Artykuł 1. Czy słusznie wyróżnia się dwa gatunki sprawiedliwości, mianowicie sprawiedliwość rozdzielczą i sprawiedliwość wymienną?	102
Artykuł 2. Czy w sprawiedliwości rozdzielczej i wymiennej w taki sam sposób wyznacza się właściwy środek?	104
Artykuł 3. Czy obie odmiany sprawiedliwości odnoszą się do różnej materii? ...	106
Artykuł 4. Czy działanie sprawiedliwe jest w każdym przypadku tym samym, co odplacenie komuś czymś równym?	109
KWESTIA 62. O RESTYTUCJI	113
Artykuł 1. Czy restytucja jest aktem sprawiedliwości wymiennej?	113

Artykuł 2. Czy oddanie wszystkich zabranych rzeczy jest konieczne do zbawienia?	115
Artykuł 3. Czy wystarczy zwrócić po prostu to, co się niesprawiedliwie zabrało?	117
Artykuł 4. Czy ktoś ma czasem obowiązek zwrócić coś, czego nie zabrał?	119
Artykuł 5. Czy zawsze mamy obowiązek restytucji w stosunku do kogoś, od kogo coś wzięliśmy?	121
Artykuł 6. Czy ktoś, kto wziął cudzą rzecz, zawsze ma obowiązek ją zwrócić? ...	123
Artykuł 7. Czy ci, którzy sami nie wzięli cudzej rzeczy, mają obowiązek dokonać jej restytucji?	126
Artykuł 8. Czy restytucji należy dokonywać niezwłocznie, czy można ją odłożyć na później?	129
KWESTIA 63. O WZGLĘDZIE NA OSOBY	131
Artykuł 1. Czy względ na osoby jest grzechem?	131
Artykuł 2. Czy w rozdziale dóbr duchowych występuje względ na osoby?	133
Artykuł 3. Czy w okazywaniu czci i szacunku można grzeszyć przez względ na osoby?	136
Artykuł 4. Czy przez względ na osoby można grzeszyć w sądach?	138
KWESTIA 64. O ZABÓJSTWIE	140
Artykuł 1. Czy nie wolno zabijać jakichkolwiek istot żywych?	140
Artykuł 2. Czy wolno zabijać ludzi będących grzesznikami?	142
Artykuł 3. Czy zabijanie grzeszników jest dozwolone dla osób prywatnych?	145
Artykuł 4. Czy zabijanie złoczyńców jest dozwolone dla osób duchownych?	146
Artykuł 5. Czy komukolwiek wolno zabić samego siebie?	149
Artykuł 6. Czy w jakimkolwiek przypadku wolno zabić człowieka niewinnego?	152
Artykuł 7. Czy komukolwiek wolno zabić kogoś w obronie własnej?	154
Artykuł 8. Czy ktoś, kto przypadkiem zabija człowieka staje się winien zabójstwa?	157
KWESTIA 65. O INNYCH CIELESNYCH KRZYWDACH WYRZĄDZANYCH OSOBIE	160
Artykuł 1. Czy kiedykolwiek wolno kogoś okaleczyć, pozbawiając go jakiegoś cielesnego członka?	160
Artykuł 2. Czy ojcu wolno bić swojego syna, a panu swojego sługę?	163
Artykuł 3. Czy jakiegokolwiek człowieka wolno jest więzić?	164
Artykuł 4. Czy grzech jest cięższy przez to, że wymienione krzywdy wyrządza się osobom związanym z innymi?	166

KWESTIA 66. O KRADZIEŻY I RABUNKU	169
Artykuł 1. Czy dla człowieka jest naturalne posiadanie rzeczy zewnętrznych? ...	169
Artykuł 2. Czy komukolwiek wolno jest posiadać jakąś rzecz jako swoją własną?	171
Artykuł 3. Czy kradzież jest z istoty skrytym zabraniem cudzej rzeczy?	174
Artykuł 4. Czy kradzież i rabunek są występkami różnego gatunku?	175
Artykuł 5. Czy kradzież jest zawsze grzechem?	177
Artykuł 6. Czy kradzież jest grzechem śmiertelnym?	179
Artykuł 7. Czy komukolwiek wolno jest kraść w koniecznej potrzebie?	181
Artykuł 8. Czy można dokonać rabunku bez grzechu?	183
Artykuł 9. Czy kradzież jest cięższym grzechem niż rabunek?	185
KWESTIA 67. O NIESPRAWIEDLIWOŚCI SĘDZIEGO W WYDAWANIU WYROKÓW	187
Artykuł 1. Czy ktoś może słusznie osądzać kogoś, kto mu nie podlega?	187
Artykuł 2. Czy sędziemu wolno wydać wyrok niezgodny ze znaną mu prawdą, ze względu na przedstawione mu dowody, które przemawiają przeciwko niej?	189
Artykuł 3. Czy sędzia może kogoś osądzić także bez innego oskarżyciela?	192
Artykuł 4. Czy sędziemu wolno uwolnić winnego od kary?	194
KWESTIA 68. O NIESPRAWIEDLIWYM OSKARŻENIU	196
Artykuł 1. Czy człowiek ma obowiązek kogokolwiek oskarżać?	196
Artykuł 2. Czy oskarżenie trzeba przedstawić na piśmie?	198
Artykuł 3. Czy oskarżenie staje się niesprawiedliwe wskutek oszczerstwa, zdradliwego zatajenia i poniechania skargi?	200
Artykuł 4. Czy oskarżyciel, który nie dowiódł winy oskarżonego powinien ponieść taką samą karę?	202
KWESTIA 69. O WYKROCZENIACH PRZECIWKO SPRAWIEDLIWOŚCI POPEŁNIANYCH PRZEZ OSKARŻONEGO	205
Artykuł 1. Czy oskarżony może nie popełniając śmiertelnego grzechu przeczyć prawdziwości przestępstwa, za które zostałby skazany?	205
Artykuł 2. Czy oskarżonemu wolno jest bronić się nieuczciwymi sposobami? ...	207
Artykuł 3. Czy oskarżonemu wolno uchylać się od wyroku przez odwołanie? ...	210
Artykuł 4. Czy skazanemu na śmierć wolno jest bronić się, jeśli ma taką możliwość?	212
KWESTIA 70. O WYKROCZENIACH PRZECIWIW SPRAWIEDLIWOŚCI ZE STRONY ŚWIADKA	214
Artykuł 1. Czy świadek ma obowiązek składania zeznań?	214

Artykuł 2. Czy wystarczy zeznania dwóch lub trzech świadków?	217
Artykuł 3. Czy zeznania świadka można odrzucić bez jego winy?	220
Artykuł 4. Czy poświadczenie nieprawdy jest zawsze grzechem śmiertelnym? ...	222
KWESTIA 71. O WYKROCZENIACH PRZECIW SPRAWIEDLIWOŚCI POPEŁNIANYCH W SĄDZIE PRZEZ ADWOKATÓW	224
Artykuł 1. Czy adwokat ma obowiązek bronić przed sądem spraw ludzi biednych?	224
Artykuł 2. Czy jest rzeczą słuszną na mocy przepisów prawa nie dopuszczać niektórych ludzi do urzędu adwokackiego?	226
Artykuł 3. Czy adwokat grzeszy broniąc niesłusznej sprawy?	228
Artykuł 4. Czy adwokatowi wolno pobierać opłaty za swoją obronę?	230
KWESTIA 72. O ZNIEWADZE	233
Artykuł 1. Czy zniewaga dokonuje się w słowach?	233
Artykuł 2. Czy znieważanie lub urąganie jest grzechem śmiertelnym?	236
Artykuł 3. Czy powinniśmy znosić wyrządzone nam zniewagi?	238
Artykuł 4. Czy zniewaga rodzi się z gniewu?	240
KWESTIA 73. O OBMAWIANIU	242
Artykuł 1. Czy obmawianie jest oczernianiem czyjejs reputacji przez słowa wypowiedane w skrytości?	242
Artykuł 2. Czy obmawianie jest grzechem śmiertelnym?	244
Artykuł 3. Czy obmawianie jest najcięższym z grzechów popelnianych wobec bliźniego?	247
Artykuł 4. Czy ktoś, kto bez sprzeciwu słucha osoby obmawiającej kogoś popelnia ciężki grzech?	250
KWESTIA 74. O PODJUDZANIU	253
Artykuł 1. Czy podjudzanie jest grzechem różnym od obmawiania?	253
Artykuł 2. Czy obmawianie jest cięższym grzechem niż podjudzanie?	255
KWESTIA 75. O WYŚMIEWANIU	258
Artykuł 1. Czy wyśmiewanie jest osobnym grzechem?	258
Artykuł 2. Czy wyśmiewanie może być grzechem śmiertelnym?	260
KWESTIA 76. O PRZEKLINANIU LUB ZŁORZECZENIU	263
Artykuł 1. Czy wolno komukolwiek złorzeczyć?	263
Artykuł 2. Czy wolno przeklinać byty nierozumne?	266
Artykuł 3. Czy przeklinanie jest grzechem śmiertelnym?	267
Artykuł 4. Czy przeklinanie jest cięższym grzechem niż obmawianie?	268

KWESTIA 77. O NIEUCZCIWOŚCI W TRANSAKCJACH	
KUPNA I SPRZEDAŻY	271
Artykuł 1. Czy wolno sprzedawać jakąś rzecz po cenie przekraczającej jej wartość?	271
Artykuł 2. Czy sprzedaż staje się niesprawiedliwa i niedozwolona wskutek pewnego braku w rzeczy sprzedawanej?	275
Artykuł 3. Czy sprzedający powinien ujawniać braki sprzedawanej rzeczy?	278
Artykuł 4. Czy uprawiając handel wolno jest sprzedawać jakąś rzecz drożej, niż się ją kupiło?	280
KWESTIA 78. O GRZECHU LICHWY	284
Artykuł 1. Czy branie lichwy za pożyczone pieniądze jest grzechem?	284
Artykuł 2. Czy w zamian za pożyczone pieniądze wolno jest życzyć sobie jakiejś innej korzyści?	288
Artykuł 3. Czy wszystkie rzeczy, które ktoś zyskał dzięki pieniądзом pochodzącym z lichwy powinny zostać zwrócone?	293
Artykuł 4. Czy wolno przyjmować pieniądze pożyczane na lichwę?	295
KWESTIA 79. O INTEGRALNYCH CZĘŚCIACH SPRAWIEDLIWOŚCI ...	297
Artykuł 1. Czy odstępowanie od zła i czynienie dobra są częściami sprawiedliwości?	297
Artykuł 2. Czy przekroczenie jest grzechem szczególnego gatunku?	299
Artykuł 3. Czy zaniechanie jest grzechem szczególnego gatunku?	301
Artykuł 4. Czy grzech zaniechania jest cięższy niż grzech przekroczenia?	304
KWESTIA 80. O POTENCJALNYCH CZĘŚCIACH SPRAWIEDLIWOŚCI	307
Artykuł pojedynczy. Czy właściwie wymienia się cnoty spokrewnione ze sprawiedliwością?	307
Odsyłacze i objaśnienia	313
Indeks rzeczowy	404
Indeks osób	413

WSTĘP TŁUMACZA

I. FORMY SPRAWIEDLIWOŚCI W UJĘCIU TOMASZA Z AKWINU

1. Struktura „Traktatu o sprawiedliwości”

Jako „Traktat o sprawiedliwości” (*De iustitia*) Tomasza z Akwinu można wyodrębnić obszerny fragment jego *Summy teologii*, obejmujący kwestie 57–80 z „drugiej części drugiej części” (*secunda secundae*) dzieła Akwinaty. Układ tematów, omawianych w ramach tej całości, opiera się w znacznej mierze na pojęciowym schemacie, który Tomasz z Akwinu – przynajmniej w jego zasadniczym zrębie – przejmuje z *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa¹.

1.1. W pierwszym rozdziale piątej księgi tego dzieła Arystoteles najpierw wyróżnia dwa główne pojęcia sprawiedliwości (*dikaiosyne*), rozumianej jako pewna dodatnia cecha charakteru. Odpowiadają one dwóm różnym znaczeniom, jakie posiada według niego grecki wyraz *adikos*, oznaczający człowieka niesprawiedliwego. W jednym z tych znaczeń człowiekiem niesprawiedliwym nazywa się ktoś, kto nie przestrzega przepisów prawa (*ho paranomos*), natomiast w drugim jest nim raczej ten, kto nie respektuje wymogów równości (*ho anisos*); kimś takim jest zaś w typowym przypadku, od którego wychodzi Arystoteles, osobnik zachłanny czy też żądny posiadania (*ho pleonektês*), tzn. taki, który chce „mieć więcej” (*pleon echein*). W przeci-

---

¹ Fragmenty tego dzieła cytuję w miarę możliwości według przekładu Danieli Gromskiej (w: Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 5, Warszawa 1996), a gdy ten ze względów interpretacyjnych wymaga rewizji, w moich własnych tłumaczeniach, które dla odróżnienia ujmuję w nawiasy spiczaste < >. Wszystkie cytaty lokalizuję za pomocą numerów stron i wierszy w wydaniu Bekkera.

wieństwie do tych dwóch wad cnota sprawiedliwości stanowi pewną trwałą dyspozycję bądź do przestrzegania przepisów prawa, bądź do respektowania wymogów równości.

Charakteryzując sprawiedliwość związaną z prawem Arystoteles przyjmuje, że istotnym zadaniem prawa jest przyczynianie się do dobra wspólnego, czyli do szczęścia w państwowej wspólnoty. Temu wspólnemu szczęściu mogą sprzeciwiać się wszelkiego rodzaju występki, a więc czyny niezgodne z jakąkolwiek cnotą, które zatem muszą być zakazywane przez prawo. W tym stanie rzeczy sprawiedliwość zgodna z prawem musi obejmować wszystkie sfery moralności, zawierając w sobie przyporządkowane im cnoty etyczne. Nie jest więc ona tylko jedną z cnot, lecz raczej cnotą zupełną lub cnotą w ogóle, ujmowaną jako etyczna zasada regulująca postępowanie w stosunku do drugich.

W odróżnieniu od tej sprawiedliwości generalnej sprawiedliwość związaną z równością można określać jako partykularną. Jest ona bowiem tylko jedną z części całościowej wartościowości etycznej, równorzędną w stosunku do innych, takich jak cnota męstwa lub umiarkowania.

W obrębie sprawiedliwości partykularnej Arystoteles wyróżnia następnie dwie główne odmiany: sprawiedliwość rozdzielającą (*dianemêtikon*) i sprawiedliwość wyrównującą lub naprawiającą (*diorthôtikon*). Pierwsza urzeczywistnia się w czynnościach rozdzielania (*en tais dianomais*), których przedmiotami mogą być pewne dobra, ale także pewne ciężary, w obu wypadkach dzielone pomiędzy członków odpowiedniej wspólnoty, a w szczególności między obywateli państwa. Druga odmiana partykularnej sprawiedliwości realizuje się w czynnościach wyrównywania strat lub naprawiania szkód, do których dochodzi w różnorodnych relacjach czy też transakcjach między osobami, określanymi przez Arystotelesa jako *synallagmata*. Niektóre z tych „synallagmatycznych” stosunków są nawiązywane dobrowolnie przez obydwie strony, w inne natomiast jedna ze stron zostaje uwikłana wbrew swojej woli.

1.2. Zarysowane tutaj pojęcia Arystotelesa znajdują systematyczne rozwinięcie w poszczególnych partiach przedstawianego traktatu. W pierwszych czterech kwestiach Tomasz z Akwinu omawia ogólne aspekty sprawiedliwości, czy też aspekty sprawiedliwości jako cnoty w ogóle: związek sprawiedliwości z prawem określanym jako *ius* (q. 57), samą ogólnie ujmowaną sprawiedliwość (q. 58), stanowiącą jej skrajne przeciwieństwo wadę niesprawiedliwości

(q. 59) oraz centralny akt sprawiedliwości, jakim jest sąd (q. 60). W kwestii 61 Tomasz bierze pod uwagę części sprawiedliwości i wyróżnia trzy ich rodzaje: części podmiotowe, którym poświęcona jest większość jego rozważań, oraz części integralne i potencjalne, do których wróci na końcu swojego traktatu. Podmiotowymi częściami sprawiedliwości są tutaj dwie odmiany sprawiedliwości partykularnej, wyprowadzone w pewien sposób z tych, które znamy już z naszkicowanej klasyfikacji Arystotelesa: sprawiedliwość rozdzielająca, określana przez Tomasza jako *iustitia distributiva*, i sprawiedliwość, którą Akwinata wprowadza poniekąd w miejsce Arystotelesowskiej sprawiedliwości wyrównującej, lecz której – z powodów wymagających jeszcze wyjaśnienia – nadaje wyraźnie szersze znaczenie, a w rezultacie także nowe miano „sprawiedliwości wymiennej” (*iustitia commutativa*).

Sprawiedliwości dystrybutywnej Tomasz z Akwinu poświęca jeszcze tylko jedną kwestię 63, odnoszącą się do pospolitego wykroczenia przeciwko tej cnocie, jakim jest w z g l ą d n a o s o b y (*acceptio personarum*), czyli bezzasadne faworyzowanie jakiejś osoby w podziale dóbr, urzędów, godności. Znacznie więcej miejsca zajmują zatem w jego traktacie rozważania dotyczące różnych aspektów sprawiedliwości wymiennej. W kwestii 62 Tomasz omawia charakterystyczny akt tej formy sprawiedliwości, którym jest r e s t y t u c j a – zwrócenie odebranej własności czy też wyrównanie straty, poniesionej przez jedną ze stron w relacjach wymiany. W kilkunastu kolejnych kwestiach rozpatrywane są wykroczenia przeciwko sprawiedliwości, do których dochodzi w wymianach niedobrowolnych: najpierw występki polegające na pewnych szkodliwych c z y n a c h, jak zabójstwo, okaleczenie, kradzież lub rabunek (q. 64–66), następnie te spośród występków polegających na s ł o w a c h, których dokonują strony w p r z e w o d z i e s ą d o w y m – sędzia lub świadek, obrońca lub oskarżyciel, czy wreszcie sam oskarżony (q. 67–71) – na koniec zaś słowne przewiny popełniane p o z a s ą d e m, jak zniewaga, obmowa czy też podjudzanie (q. 72–76).

Rozpatrzywszy te wszystkie występki, które można ujmować jako człony „wymian niedobrowolnych”, Tomasz z Akwinu bierze pod uwagę przypadki niesprawiedliwości, napotykanne w dwóch formach wymiany dobrowolnej: nieuczciwość w transakcjach k u p n a i s p r z e d a ż y (q. 77) oraz proceder l i c h w y, czyli pożyczki na procent (q. 78).

Prezentowany traktat Tomasza z Akwinu zamykają dwie kwestie poświęcone wspomnianym już innym rodzajom części sprawiedliwości: „jak

gdyby integralnym” składnikom tej cnoty, przez które rozumie się c z y - nienie dobra i odstępowanie od zła (q. 79), oraz jej częściom potencjalnym, czyli cnotom dołączającym się do niej (q. 80).

W dalszych partiach tego Wstępu omówię kluczowe kategorie sprawiedliwości, porządkujące zarysowaną tematykę traktatu Tomasza: sprawiedliwość ogólną, zwaną też sprawiedliwością prawną, sprawiedliwość dystrybutywną oraz dwie funkcje sprawiedliwości określanej jako *iustitia commutativa*: sprawiedliwość w węższej rozumianych wymianach handlowych i sprawiedliwość w wymiarze kar.

2. Sprawiedliwość ogólna

2.1. W piątym artykule kwestii 58 Tomasz z Akwinu rozważa, czy sprawiedliwość może być rozumiana jako cnota ogólna (*virtus generalis*). Tę możliwość zdaje się potwierdzać przytoczone w *sed contra* zdanie Arystotelesa, w którym sprawiedliwość – w jednym z jej wyróżnianych znaczeń – jest określana jako „cała cnota” (*holé areté*)². Tomasz interpretuje tę całą cnotę jako „wszelką cnotę” (*omnis virtus*) i przynajmniej w pewnej mierze podtrzymuje tak rozumiany pogląd Arystotelesa. W korpusie cytowanego artykułu wywodzi, że chociaż poszczególne cnoty podporządkowują regulowane przez nie działania dobru pewnej indywidualnej osoby – czy to samego działającego, czy kogoś drugiego – to jednak owo dobro jednostkowe za każdym razem da się również ująć jako wchodzące w skład dobra wspólnego (*referibile ad bonum commune*), które jest celem sprawiedliwości. W tym stanie rzeczy akty wszystkich cnot „mogą należeć do sprawiedliwości” i właśnie ze względu na to „sprawiedliwość nazywa się cnotą ogólną”.

2.2. W kolejnym, szóstym artykule omawianej kwestii Tomasz z Akwinu stara się dokładniej scharakteryzować sprawiedliwość jako cnotę ogólną, stawiając pytanie, czy może ona być utożsamiana z wszelką cnotą. Nawiązuje przy tym znowu do Arystotelesa, znajdując jednak u niego zarówno argumenty za rozważaną tożsamością, jak przeciwko niej.

² *Eth. Nic.* V 1 (1130a9–10): *hautê men oun hê dikaiosunê ou meros aretês all' holé areté estin*; w tłumaczeniu D. Gromskiej: „Tak pojęta sprawiedliwość nie jest częścią dzielności etycznej, lecz jest całą tą dzielnością”.

Za spornym utożsamieniem przemawia według Tomasza najpierw zdanie Arystotelesa, że sprawiedliwość związana z prawem i cnota w ogóle „stanowią jedną i tę samą dyspozycję, ale różnią się tym, czym są [w naszym ujęciu]”³. Skoro bowiem tak określone cnoty różnią się tylko tym, czym są w naszym ujęciu, to są one w istocie jedną i tą samą cnotą.

Następnie, Arystoteles utożsamia też według Tomasza sprawiedliwość prawną z cnotą w ogóle, gdy twierdzi, że sprawiedliwość jako zgodność z prawem, każącym spełniać akty wszystkich cnót, nie jest częścią cnoty, ale całą cnotą.

W *sed contra* Tomasz z Akwinu przytacza jednak dwie wypowiedzi Arystotelesa, w których odnajduje argumenty świadczące przeciwko utożsamianiu sprawiedliwości prawnej i cnoty w ogóle. Pierwszy z nich upatruje w jego uwadze, że „wielu (...) ludzi umie postępować we własnych sprawach w myśl nakazów dzielności etycznej, ale nie umie tego czynić w stosunku do bliźnich”⁴. Przyjmując milcząco, że człowiek, który w jakiejś dziedzinie życia (na przykład w stosunku do przyjemności zmysłowych) umie postępować właściwie w swoich własnych sprawach, jest tym samym w posiadaniu cnoty regulującej tę dziedzinę życia (w podanym przykładzie cnoty umiarkowania), Tomasz z Akwinu wysnuwa stąd wniosek, że cnota w ogóle (*virtus communis*) może w ujęciu Arystotelesa występować także bez ogólnej sprawiedliwości. Tę samą możliwość – niekoincydencję obywatelskiej sprawiedliwości i osobistej cnoty – Arystoteles uznaje według niego w swojej *Polityce*⁵, gdy rozróżnia cnotę czyniącą kogoś do b r y m o b y w a t e l e m, i cnotę, która znamionuje d o b r e g o c z ł o w i e k a. Również z tego wy-

³ *Eth. Nic.* V 1 (1130a12–13): *ti de diapherei hē aretē kai hē dikaiosunē hautē, delon ek tōn eirēmenōn: esti men gar hē autē, to d' einai ou to auto.* Ostatnie zdanie – w tłumaczeniu D. Gromskiej brzmi ono: „jest to mianowicie jedna i ta sama trwała dyspozycja, ale występująca pod inną postacią” – można by nieco dokładniej przetłumaczyć jako: <cnota jest tą samą dyspozycją co sprawiedliwość, ale być cnotą nie jest tym samym, co być sprawiedliwością>. W tekście Tomasza z Akwinu jest tłumaczone przez: *virtus et iustitia legalis est eadem omni virtuti, esse autem non est idem.* Tak zatem Tomasz oddaje Arystotelesowskie *to einai* przez *esse*, które jednak nie oznacza tu oczywiście istnienia, lecz raczej bycie czymś – i to czymś w naszym ujęciu. W kolejnym zdaniu *Sed illa quae differunt solum secundum esse, vel secundum rationem, non differunt secundum essentiam* różnica co do tego „bycia” jest bowiem wyraźnie utożsamiona z różnicą co do pojęcia i przeciwstawiona różnicy co do istoty.

⁴ *Eth. Nic.* V 1 (1129b33–1130a1): *polloi gar en men tois oikeiois tēi aretēi dunantai chrēsthai, en de tois pros heteron adunatousin.*

⁵ Por. 1276b16–1277b30.

nika, że te dwie formy etycznej wartościowości lub bycia kimś dobrym nie są ze sobą tożsame, skoro jedną można posiadać bez drugiej.

Przedstawiając własne stanowisko w rozważanej sprawie, Tomasz z Akwinu zauważa najpierw, że o czymś ogólnym (*generale*) mówi się w dwóch znaczeniach. W pierwszym z nich coś może być ogólne w porządku orzekania (*per praedicationem*), czyli jako rodzaj, który orzeka się o należących do niego gatunkach, tak jak na przykład rodzaj „zwierzę” jest orzekany o gatunkach „człowiek”, „koń” itp. Tomasz z Akwinu twierdzi, że to, co jest w tym sensie ogólne musi być w istocie tożsame z gatunkami, które do niego należą, mając zapewne na myśli albo ogół tych gatunków, albo częściową tożsamość istoty każdego z nich oraz istoty nadrzędnego rodzaju. W innym znaczeniu można mówić o czymś ogólnym w porządku oddziaływania (*secundum virtutem*), tak jak powszechna przyczyna jest ogólna w stosunku do wszystkich jej skutków; to, co jest w tym sensie ogólne nie musi być w istocie tożsame z tym, wobec czego jest ono ogólne, ponieważ istota przyczyny i jej skutków jest różna. – Otóż sprawiedliwość prawna jest według Tomasza cnotą ogólną właśnie w tym drugim znaczeniu, „ze względu na to, że kieruje akty wszystkich cnót do swojego celu, co równa się poruszaniu wszystkich innych cnót mocą swojego rozkazu” (q. 58 a. 6 co.). W samej swojej istocie jest ona jednak cnotą szczególnego gatunku, ze względu na to, że posiada swoisty cel czy też przedmiot, którym jest dobro wspólne.

Odróżniając w ten sposób sprawiedliwość prawną jako cnotę ogólną od cnoty w ogóle, Tomasz z Akwinu nie odrzuca jednak bezwzględnie tezy Arystotelesa, która zdaje się utożsamiać te cnoty. Arystotelesowską identyfikację da się jego zdaniem utrzymać, jeżeli sprawiedliwość prawną rozumie się nie jako cnotę ogólną, lecz jako pewien aspekt każdej poszczególnej cnoty. Każda z tych cnót, regulujących uczucia i działania w pewnej sferze życia, wymaga bowiem nie tylko właściwego troszczenia się o własne dobro, lecz także należytego postępowania w stosunku do innych, tak iż ze względu na ten drugi obszar jej zastosowań, który jest także zakresem interesującym prawo, może być również określana jako *iustitia legalis*. Tak rozumiana sprawiedliwość prawna jest istotnie identyczna z wszelką cnotą, różniąc się od tej drugiej jedynie myślowo.